

Cestovní ruch jako rozvojový faktor marginálních území (na příkladě Šumavy)

M. Bartoš, D. Kušová, J. Těšitel: Leisure Activities as Developmental Factor in Marginal Areas (on the Example of Šumava Mts). Život. Prostr., Vol. 32, No. 5, 246–250, 1998.

The term “marginality” generally indicates the phenomenon of being located or positioned out of the centre. Marginality cannot be thus considered absolutely; it has the form of logical relation. Defining it we have to state who/what is located out of what centre.

Present Czech situation is characterised by an effort to a play with market economy and parliament democracy. To master and use rules of this play becomes a tool of social drift by means of which individual members of society or even whole social groups can win recognition. People who do not have possibilities, conditions or liking to compete with others become “marginal”.

In socio-cultural context, marginality means the impossibility of individual society members or social groups to participate in main societal development trends. In this sense it is practically the reverse of participation.

Local population’s life style and strategies have been investigated in the study area of Šumava Mts. Development of leisure activities and related services have been recognised as the most promising development strategy in the short run while development of spa and sanatorium facilities appear to be predominant activities for the longer term “desired future”. The main issue addressed in this article is twofold – the question whether or not, or to what extent there is a potential niche of leisure time activities development in the study area, and the assessment of circumstances under which it is likely to expect that the potential niche can be realised.

Marginální území

V poslední době se stále častěji setkáváme s výrazem “marginální území”. Marginální znamená na okraji, a to jak ve smyslu prostorovém, tak i funkčním. Příkladem mohou být marginální území v těžko dostupných hraničních oblastech některých států nebo i jednotlivá odvětví hospodářství, která ztrácí společenskou prioritu. Příkladem procesu marginalizace odvětví pak může posloužit vývoj zemědělství v České republice v 90. letech, kdy politické změny vedly mj. k tomu, že zemědělství ztratilo svou silnou společenskou roli. Marginalita tedy není nikdy absolutní a je nutné definovat kdo, případně co se nachází na okraji něčeho, resp. někoho. Důsledkem toho je, že oblast marginální z jednoho hlediska se může

nacházet i ve středu zájmu, posuzujeme-li ji v jiném kontextu.

Při prostorovém vymezení marginálních oblastí musí být zřejmé, která hlediska budou pro územní marginalitu určující. Například, současné směrnice států Evropské unie uplatňují následující kritéria:

- nadmořská výška nad 600 m,
- členitý terén, horší dostupnost,
- velká vzdálenost od zpracovatelských center, případně od finálního spotřebitele,
- venkovský charakter krajiny,
- nedostatek pracovních příležitostí,
- malá hustota osídlení,
- záporné saldo migrace,
- horší sociální a demografická struktura.

Také v tomto případě se nejedná o "absolutní" vymezení marginality, ale o její vymezení z jednoho, popřípadě několika hledisek. V agrárním sektoru tak "marginální oblasti" vznikají jako průnik horších výrobních podmínek (kratší vegetační doba, nižší úrodnost půdy, vyšší svažitost atd.) a ochoty či neochoty trhu akceptovat tyto podmínky v ceně. Projevem a kritériem marginálních podmínek jsou vždy ekonomické výsledky hospodaření (Střeleček, Zeman, Nováková, Kvapilík, 1997).

Sociálně-kulturní marginalita

Marginalitu přírodních a ekonomických podmínek v jednotlivých oblastech většinou provází marginalita sociálně-kulturní (Bartoš, Těšitel, 1996). V sociálně-kulturním kontextu se marginalita chápe jako nemožnost jednotlivých členů společnosti nebo celých sociálních skupin podílet se na hlavních společenských trendech. Je tedy opakem participace (Sirovátko, 1997; Moller, 1995).

Sociálně-kulturní marginalita zahrnuje i nemožnost (většiny) populace žijící v daném území začlenit se do hlavních rozvojových proudů celé společnosti ("kdo se chtěl prosadit, odešel jinam ..."), tj. odráží i jiný životní styl včetně jiných životních aspirací a strategií.

S marginálními oblastmi tržně-ekonomická společnost příliš nepočítá. Nezapadají jaksí do "hry" tržních sil. Lidé tam žijící nemají většinou co nabídnout na trhu práce a také jako konzumenti jsou, díky své malé kupní síle, nezajímaví. Ani ve "hře" na parlamentní demokracii se s nimi nepočítá, neboť mohou těžko ovlivnit výsledky voleb (řídké osídlení a nevhodná sociálně-demografická struktura).

Z těchto důvodů se často volá po roli státu, aby pomohl k integraci těchto území do hlavních proudů rozvoje společnosti pomocí intervencí (např. dotací, podporou určitých projektů a pod.). Cesta k prosperitě v tomto případě předpokládá především aplikaci takových opatření, která jsou z hlediska dotčeného území externí.

Jednou ze zásad koncepce trvale udržitelného rozvoje však je, že z dlouhodobého hlediska by rozvoj jakéhokoliv území či regionu měl být převážně založen na využívání jeho vnitřních zdrojů. Základní myšlenky tohoto přístupu jsou:

- na území je nutné hledět jako na jeden celek, ne tedy prizmatem jednoho sektoru,
- v rozhodovacím procesu je pro rozvoj území nutná participace regionálních zájmových skupin,
- rozvoj území (regionu) by měl být založen na rozvoji jeho vnitřního potenciálu.

To je také jeden z důvodů, proč je nutné hledat a vytvářet nástroje, kterými se místní populace "podílí na moci", nebo kterými realizuje uspokojení svých potřeb

a představ. Není-li nalezena cesta k přiměřené ekonomické prosperitě a politické moci, je marginalita předávána jako dědictví. Kdo se jí chce vyhnout, musí z území odejít.

"Nemarginální" parametry marginálních oblastí

Sociálně-kulturní marginalitu provází lehká zaostalost území a (alespoň ve středoevropských podmínkách) zpravidla i zachovalejší příroda. Tato území se proto dostávají do centra zájmu ochrany přírody a přírodních zdrojů. Také marginální území České republiky jsou většinou přitažlivá rekreačně. Posuzováno v kontextu turistické atraktivnosti, přestávají být tato území marginálními, protože na "trhu" nabízejí komoditu, která začíná být v Evropě nedostatková. Z marginality se může tak stát komparativní výhoda. Nemarginální parametry (v tomto případě např. turistická atraktivnost) samy o sobě představují podmínku sice nutnou, nikoliv však postačující. K její realizaci je nutné splnění několika dalších předpokladů, z nichž nejdůležitější je přítomnost nositelů těchto aktivit v území.

Šumava jako příklad marginálního území

Šumava a její podhůří jsou územím, které během své historie prodělalo specifický vývoj včetně několika imigračních a emigračních vln. Ačkoliv vývoj jednotlivých oblastí Šumavy probíhal v posledním období diferencovaně, lze celé toto území označit jako typickou marginální oblast v uvedeném smyslu. Jedním z důvodů, proč můžeme řadit Šumavu mezi marginální oblasti, je existence tzv. *marginálních parametrů* v tomto území. Mezi ně patří:

- geografická poloha (vyšší nadmořská výška, drsnější klimatické podmínky, špatná dostupnost, vzdálenost od zpracovatelských center aj.),
- snižování produkční funkce zemědělství,
- nezakořeněnost populace, fenomén "pohranič",
- problematická sociální demografická struktura obyvatel včetně nižší kvalifikace, nedostatek podnikatelských osobností,
- nedostatek pracovních příležitostí,
- nedostatečná infrastruktura a služby,
- nedostatek investic a finančních prostředků v území,
- existence rozsáhlých chráněných území omezující hospodářské aktivity.

Jako *nemarginální parametry* z hlediska cestovního ruchu a ochrany přírody na Šumavě mohou být považovány:

- zachovalá příroda a zdravé životní prostředí,
- menší hustota osídlení a existence tzv. opuštěných území (do r. 1989 nepřístupná),

- “lehká” zaostalost území jako atraktor cestovního ruchu.

Jak ukazují naše analýzy, území jako celek není dosud připraveno zvládnout svými silami proces transformace tak, aby byl zachován jeho přírodně hodnotný charakter. V této souvislosti je možné uvažovat o dvou extrémních situacích, které zde mohou nastat:

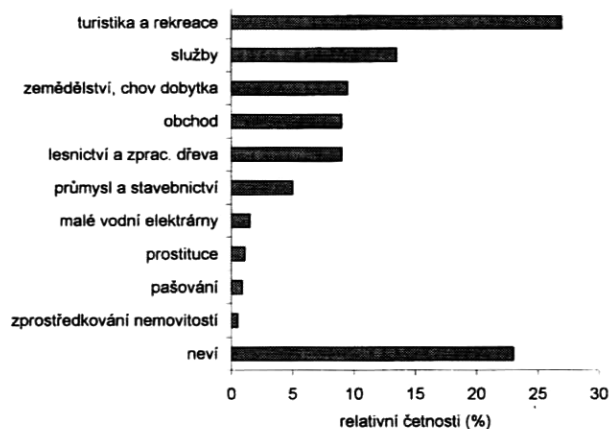
- možnost další emigrační vlny, tj. opětovné opouštění území a s ním spojený ekonomický a sociálně-kulturní úpadek daného území,
- nezvládnutý příliv kapitálu (především zahraničního) do “volného prostoru” a živelný rozvoj krátkodobých ekonomických aktivit. Výsledkem by byla s největší pravděpodobností komercializace spojená s devastací přírodních a kulturních hodnot Šumavy.

Potenciální nika nemarginálních aktivit

Možnosti rozvoje území Šumavy z hlediska sociálních parametrů byly zjišťovány především metodami rozhovorů s klíčovými osobnostmi v území a doplněny dotazníkovým průzkumem (500 respondentů). Již první získané poznatky ukázaly, že rekreační využívání území včetně návazných aktivit (služeb) je místní populací vnímáno jako nejvhodnější strategie rozvoje území v krátkodobé perspektivě. Budování ozdravoven a zařízení lázeňského typu pro českou i zahraniční klientelu je považováno za “žádoucí budoucnost” z dlouhodobého hlediska. Podnikatelé v oblasti turistiky pak byli identifikováni jako jedni ze čtyř silných “stakeholders” (nositelů rozvoje) v daném území.

Z analýzy odpovědí vyplynulo a z grafu je patrné, že více než čtvrtina obyvatel Šumavy sází na rozvoj podnikání v oblasti turistiky a cestovního ruchu. Kromě standardních představ uváděli respondenti například:

Sféry perspektivního podnikání na Šumavě

“ozdravné a vzdělávací pobyty pro dětské i dospělé kolektivy”, “pobyty pro pracovní kolektivy pražských firem”, případně “zabezpečení aktivního odpočinku turistů sportem, zábavou i kulturou”. Ostatní podnikatelské aktivity jsou hodnoceny již jako méně perspektivní.

Velká skupina dotázaných neví, který druh podnikání by byl na Šumavě výhodný: “Kdybych to věděl, už bych to dělal”, případně se domnívá, že neexistuje na Šumavě druh podnikání, který by byl ziskový: “V současnosti je podnikání na Šumavě obtížné, neboť je tu málo lidí a ti mají malou kupní sílu”, zaznělo z mnoha odpovědí.

Pozitivní je fakt, že mnoho respondentů při výčtu podnikatelských aktivit kladlo akcent na využití šumavských specifík (uměleckých řemesel s motivy Šumavy, nakladatelské činnosti zaměřené na šumavskou tematiku a pod.).

Reflexe turistické atraktivnosti území v názorech místní populace má zřejmě svůj důvod v dobré znalosti přírodních hodnot krajiny a svých schopností.

Výhody a nevýhody cestovního ruchu pro obyvatele Šumavy

Za hlavní *výhody* obyvatele Šumavy považují:

- příliv kapitálu do území,
- zlepšení vzhledu obcí,
- rozvoj obchodní sítě,
- rozvoj ubytovacích služeb,
- pokrok ve sféře ostatních služeb (pohostinství, informační centra, cyklostezky, parkoviště aj.),
- inspirativní kontakt s jiným životním stylem.

Jako *nevýhody* rozvoje cestovního ruchu pak uvádějí:

- vysoké ceny (upravené pro cizince),
- přeplněnost obchodů a restaurací,
- zvýšený automobilový provoz,
- odpadky kolem silnic,
- prostituce,
- pouliční prodej zboží.

Přiměřený cestovní ruch z pohledu místních obyvatel

Obyvatelé Šumavy odmítají masový turismus z důvodu možné devastace přírody a za přiměřené aktivity považují:

- ubytování a pohostinství menších rozměrů (penziony, hospůdky a pod.)
- agroturistiku,
- organizování turistů včetně dopravy,
- zajišťování informací pro turisty (mapy, průvodce, pohlednice),
- služby pro cykloturistiku,

- pobytové akce kolektivů v přírodě,
- ozdravnou rekreaci pro děti, nemocné a zdravotně postižené,
- provozování sportů – vodáctví a lyžování,
- drobné kulturní a sportovní aktivity pro období nepříznivého počasí.

“Spokojení a movití rekreanti by mohli rozvoji území napomoci formou sponzoringu, lobbingu nebo zde případně realizovat vlastní podnikatelské aktivity“, domnívají se někteří obyvatelé Šumavy.

Podmínky pro rozvoj aktivit cestovního ruchu

Realizace rozvoje aktivit cestovního ruchu, popřípadě “potenciální niky rozvoje rekreačních aktivit“, je závislá na splnění celé řady předpokladů, které se dají stručně shrnout do dvou okruhů:

● Předpoklady územní:

- *Existence národního parku nebo alespoň relativně neporušené přírody* jako atraktoru pro rekreanty. Jak se zdá, je to zatím to jediné, čím je území atraktivní jak pro naše, tak zahraniční turisty, především zahraniční vidí území Šumavy jako rekreačně velmi přitažlivou oblast, zejména pak s výhledem do budoucna. Z jejich hlediska je to “nevyužitá“ a “nevyvinutá“ oblast, což ji činí nesmírně přitažlivou. Přílišným a především pak nezvládnutým rozvojem by mohla o svoji atraktivnost přijít. Jedním ze závěrů může být, že je třeba toto území udržovat “přiměřeně nevyvinuté“, tj. udržet jeho “genius loci“.
- *Propojenost rozvoje s vnitrozemskou částí.* Tento předpoklad vychází z hodnocení především zahraničních návštěvníků. Ti oceňují, že “všude je blízko“ a území přitom nabízí příležitosti k poměrně rozmanitým aktivitám (Český Krumlov nádhernou architekturu, barokní hudbu a kulturu vůbec a po necelé hodině jízdy autem divočinu, nebo sjezdovky u Lipna atd.). Z toho vyplývá, že není nezbytně nutné všude rozvíjet všechno, území je tak malé, že je lepší jednotlivá “místa“ specializovat. Předpokládalo by to ovšem určitou koordinaci rozvojových aktivit.
- *Relativně dobrá infrastruktura.* Požadavky na ni se budou samozřejmě trochu lišit v souvislosti s požadavky jednotlivých typů rekreatů. V každém případě to bude ale elektřina, telefon, voda, kanalizace a dopravní dostupnost.
- *Dostatek kvalifikovaných pracovních sil.* Souvisí s demografickými a sociálními charakteristikami místní populace. Ty jsou zase dány historickým vývojem. V současné době jsou kvalifikované pracovní síly pracující v oblasti rekreace “odsávány“ jednak do sousedního Bavorska, jednak do Prahy. Hlavním důvodem jsou vyšší výdělků.

- *Dostatek místních podnikatelských osobností.* Je o ně obecně nouze. Nechuť riskovat je evidentně hlavním motivem. Možná, že zabezpečení “lepších ekonomických podmínek“ vytvářejících alespoň pocit určitých garancí, by je dokázal motivovat.

Nejlepší podmínky rozvoje území vykazují oblasti Železné Rudy, Sušice, Vimperska a území kolem Lipenské přehrady.

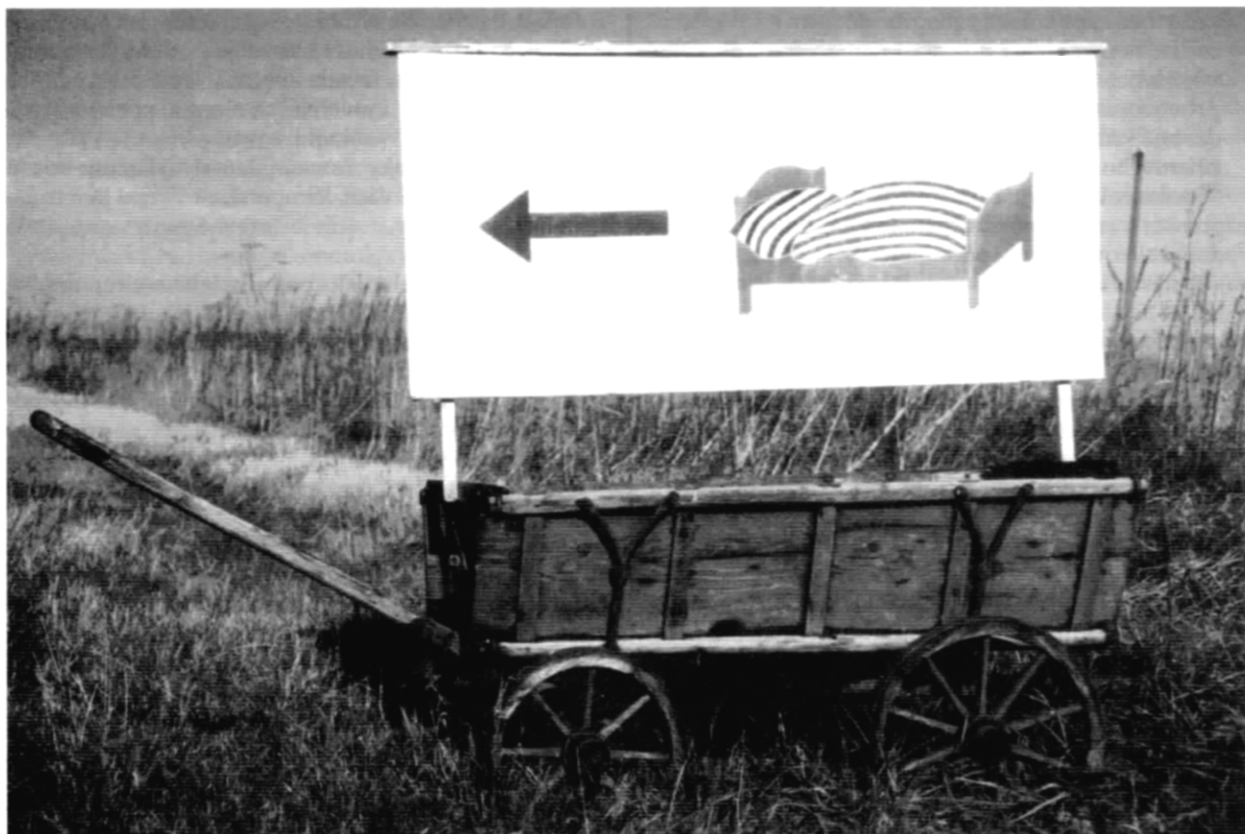
● Předpoklady z hlediska podnikatelsko-ekonomické povahy:

- *Dokončení restitucí a nastolení jasných vlastnických vztahů.* Jsou zde dvě formy vlastnictví – vlastníci a nájemci (původních podnikových chat, ale i hotelů). Lze předpokládat, že alespoň část z nich se pokusí pronajmát majetek postupně koupit.
- *Dostatek vlastních “startovacích“ financí, nebo vytvoření takových podmínek (úvěrových, dotačních), které by tento start umožnily.* Jak se ukazuje, místní podnikatelé patří spíše k těm, kteří nejsou kapitálově silní, jsou to většinou nájemci, nebo ti, kteří si museli na koupi za “nekršfanský peníz“ půjčit. Kapitálově silnější jsou nověpříchozí. Ti sem většinou přišli vlastně kvůli podnikání, nebo zde investovali peníze získané z jiné činnosti. Nicméně jsou potenciálně připraveni začít poskytovat služby turistům. V této souvislosti by stálo za úvahu vytvoření “Fondu rozvoje regionu“ z financí plynoucích ze státních i zahraničních zdrojů (PHARE aj.). Z dlouhodobého hlediska není asi nevhodnější spoléhat se výhradně na podporu rozvoje regionu z vnějších zdrojů. Alternativním řešením může být vytvoření a aplikace určitých ekonomických pravidel podporujících rozvoj regionu.
- *Vlastní aktivní “politika“ v dlouhodobém zabezpečování klientely.* Představuje strategickou změnu v chování podnikatelů. Nečekat na to, až rekreanti přijdou ale aktivně je vyhledávat.

* * *

Rozvoj aktivit spojených s rekreačním využitím je pro území jako celek šancí pro překonání sociálně-ekonomické marginality. Ovšem zřejmě při splnění uvedených předpokladů.

Ekonomický rozvoj obecně, pokud není omezován zvenčí, má vždy tendenci jít “do maxima zisku“, až na vlastní hranu, za kterou nutně nastává stagnace, nebo dokonce úpadek. Turistický průmysl v dnešní podobě má tendence k tomu, že svým vlastním rozvojem ničí přírodní a kulturní zdroje, na nichž je jeho další existence závislá. Příslušná hranu by v našem případě měla zřejmě podobu “přehučení“ území rekreanty nebo turisty, což by znamenalo ztrátu genia loci a tudíž i přitažlivosti (Bryson, Eisweiler, 1988).

Systému však hrozí i "vnější" potenciální nebezpečí, které vyplývá ze samotné povahy cestovního ruchu, mimo jiného závislého na sezónních výkyvech počasí a ekonomické síle návštěvníků. Je nutné počítat i s naprosto náhodnými módními vlnami. Jedna z nich přivedla i na Šumavu západní turisty těsně po r. 1989, kdy se stalo módou navštívit "divoké a zaostalé" sousedy. "Boom" odezněl, dnes jsou v centru zájmu turistů jiná místa na Zemi.

Turistika a rekreace by se proto neměly stát jediným zdrojem rozvoje území, je nutné udržet diverzitu sociálních skupin i činností jako předpoklad flexibility území z hlediska jeho dlouhodobého rozvoje.

Empirická data byla získána v rámci řešení projektu "Sustainable Development Strategy for Šumava Biosphere Reserve" (World Bank) a projektu "Land-use and the Future of Šumava Mts" (Grantová agentura ČR, č. 512/950725).

Literatura

Bartoš, M., Těšitel, J., 1996: Large Scale Land Abandonment (Problems of Reinhabitation, Czech Republic Examples). In Steinberger, Y. (ed.): Preservation of Our

World in the Wake of Change, Vol. VI A/B, ISEEQS Pub., Jerusalem, Israel, p. 871–874.

Bryson, J. M., Eisweiler, R. C., 1988: The Future of Strategic Planning for Public Purposes. Strategic Planning, Planus Press, Washington DC, p. 216–230.

Moller, I. H., 1995: Some Theoretical and Empirical Perspectives of Labour Market Marginalization. In Mortensen (ed.): Social Integration and Marginalization, Kobenhaven, Samfundsliteratur.

Sirovátka, T., 1997: Sociální a ekonomické faktory marginalizace na pracovním trhu v České republice. Sociol. Čas., 33, p. 162–168.

Štřeleček, F., Zeman, R., Nováková, J., Kvapilík, J., 1997: Analýza vlivu vybraných faktorů na hospodářský výsledek zemědělského podniku ve znevýhodněných oblastech a její využití pro stanovení dotací. Zemědělská ekonomika, 43, p. 481–492.

**Ing. Michael Bartoš, CSc. (1959), vědecký pracovník,
PhDr. Drahomíra Kušová (1959), vědecká pracovnice,
Ing. Jan Těšitel, CSc. (1955), vědecký pracovník,
Ústav ekologie krajiny Akademie věd ČR, Na sádkách 7, 370 05 České Budějovice.
E-mail: michlba@dale.uek.cas.cz**